

МАЦОЛА А. А.,
здобувач кафедри кримінального права і процесу
(Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки)

УДК 343.131:070.4

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ЩОДО ЖУРНАЛІСТІВ

У статті досліджуються тактичні та процесуальні особливості виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, учинених щодо журналістів; пропонується алгоритм кримінальної процесуальної діяльності слідчого на початковому етапі розслідування.

Ключові слова: *перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, Єдиний реєстр досудових розслідувань, слідчий, прокурор, заяви, повідомлення, кримінальне правопорушення.*

В статье исследуются тактические и процессуальные особенности выявления и расследования уголовных преступлений, совершенных в отношении журналистов; предлагается алгоритм уголовно-процессуальной деятельности следователя на первоначальном этапе расследования.

Ключевые слова: *воспрепятствование законной профессиональной деятельности журналистов, Единый реестр досудебных расследований, следователь, прокурор, заявления, сообщения, уголовное правонарушение.*

The article examines the tactical and procedural features of the detection and investigation of criminal offenses committed against journalists; we propose an algorithm criminal procedure investigator at the initial stage of the investigation.

Key words: *obstruction of journalistic activities, only register the pretrial in vestigation, investigator, prosecutor, statements, reports, criminal offenses.*

Вступ. Кожному громадянину України незалежно від його професії гарантується право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір (ст. 34 Конституції України) [1].

Особами, яких без перебільшення можна назвати чи не найголовнішими суб'єктами в інформаційних відносинах є представники засобів масової інформації. Саме вони є посередниками в донесенні інформації до широкого загалу. Тому цілком слушно їх професійна діяльність перебуває під державною охороною, за перешкоджання якій передбачена не лише дисциплінарна, цивільно-правова чи адміністративна відповідальність, а й кримінальна (ст. 171 КК України), що свідчить про значимість і важливість журналістської діяльності в суспільному житті.

За даними статистики, у 2008 році відносно представників ЗМІ учинено 52 злочини (з них не розкрито 28), у 2009 році – 61 (22 не розкрито), у 2010 – 99 (не розкрито 46), у 2011 році 139 злочинів, з яких не розкрито 77, а у 2012 – 159 (не розкрито 97). У 2013 році зафіксовано найбільшу кількість кримінальних правопорушень указаної категорії – 469 (при цьому нерозкритими залишається третина з них – 154, або 33 %). Вказані обставини спонукали МВС взяти на особистий контроль стан розслідування кримінальних правопорушень, вчинених щодо представників ЗМІ, незважаючи на те, що зростання кількості зареєстрованих у 2013–2014 рр. подій, пов'язаних з журналістами, можна частково пояснити набранням чинності у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу та, відповідно, зміною порядку розгляду заяв громадян про вчинення щодо них правопорушень.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Теоретичне підґрунтя статті складають фундаментальні роботи таких вчених: Ю.П. Аленіна, М.І. Бажанова, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.К. Весельського, А.В. Іщенко, Н.С. Карпова, В.К. Лисиченка, Г.А. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, В.Ю. Шепітька та інших. Незважаючи на безперечну теоретичну та практичну значущість досліджень цих учених, у них спеціально не розглядалися питання виявлення та розслідування кримінальних

правопорушень, учинених щодо журналістів. Крім того, окремі питання, пов'язані з процесуальною діяльністю на початковому етапі досудового розслідування по-іншому врегульовані новим кримінальним процесуальним законодавством.

Постановка завдання. Відсутність відповідних рекомендацій з вирішення питань організаційного, тактичного та методичного характеру, що виникають у даному напрямі правозастосовної діяльності, зумовлює недостатню ефективність розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 171 КК України. Таким чином на перший план виступає необхідність дослідження проблеми виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, учинених щодо журналістів, виходячи з реальної потреби вирішення теоретико-прикладних завдань, пов'язаних із діяльністю органів досудового розслідування у цьому напрямі.

Результати дослідження. Слід зазначити, що на державному рівні вживаються певні організаційні та практичні заходи, направлені на забезпечення належного досудового розслідування в кримінальних провадженнях указаної категорії, а також установлення основних пріоритетів взаємодії ОВС та ЗМІ, визначених Законом України від 23.09.1997 р. «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», Указом Президента України від 09.12.2000 р. № 1323 «Про додаткові заходи щодо безперешкодної діяльності засобів масової інформації, дальшого утвердження свободи слова в Україні», наказом МВС № 88-10 «Про вдосконалення взаємодії органів внутрішніх справ із засобами масової інформації» та наказом МВС № 936 «Про деякі питання покращання взаємодії органів внутрішніх справ зі ЗМІ».

В межах кримінального процесуального законодавства, відповідно до наказів МВС від 09.08.2012 № 686 (пункт 3.1.4. Типового положення про ГСУ МВС), від 22.10.2012 № 940 «Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події, та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України», повинен відслідковуватися стан оперативної обстановки в державі, пов'язаної з учиненням кримінальних правопорушень щодо працівників мас-медіа та узагальнюватись інформація про реєстрацію кримінальних проваджень, контролюватись подальше розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії. За результатами повинні вживатись організаційні та практичні заходи, спрямовані щодо надання методичної і практичної допомоги в розслідуванні кримінальних проваджень, передбачених ст. 171 КК України, проведенні у них якісного, повного, всебічного та неупередженого досудового розслідування.

На нашу думку, керівникам підрозділів досудового розслідування ОВС в межах відомчого контролю слід звернути особливу увагу на неналежну роботу щодо розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії, здійснювати контроль за виконанням вимог наказів МВС щодо прийняття та негайної реєстрації кримінальних правопорушень слідчими та організаціями в слідчих управліннях вивчення кримінальних проваджень, зареєстрованих за зверненнями працівників ЗМІ, їх спільні заслуховування з працівниками оперативних підрозділів. Посиленого контролю від керівників слідчих підрозділів та наглядаючих прокурорів потребує належне реагування на заяви працівників ЗМІ про перешкоджання їх професійній діяльності як журналістів. Такі відомості повинні негайно вноситись до ЄРДР за ст. 171 КК України, повинні створюватись слідчо-оперативні групи та складатись плани слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

За чинним КПК діяльність із перевірки заяв, повідомлень про кримінальні правопорушення відіграє велику роль у процесуальному провадженні, її не можна недооцінювати. З моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР слідчий вживає усі необхідні дозволені законом заходи, спрямовані на виявлення ознак кримінального правопорушення та встановлення усіх його обставин. Правильно проведена перевірка дозволяє уникнути поспішного та необгрунтованого рішення в ході перевірки заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення та служить важливою гарантією забезпечення законності, дотримання конституційних прав громадян.

Подекуди відмічається намагання правоохоронних органів понизити суспільну значимість таких подій і згладити їх гостроту, пропонуючи версії, що не пов'язані з професійною діяльністю журналіста, зводячи справи до рядового криміналу до «побутовщини». Виключення з офіційної статистики МВС даних про те, що потерпілим в результаті підпалу, крадіжки, розбійного нападу, хуліганства або вбивства є саме журналіст, призводить до спотвореного сприйняття реального стану справ зі злочинністю на інформаційному полі. Прийнято вважати, що нічого страшного в цьому зв'язку зі свободою масової інформації не відбувається.

Так, 24.04.2012 о 20.00 Г., яка є членом Донецької обласної спілки журналістів, прийшла до стадіону «Олімп», у м. Донецьку, де займалась бігом на біговій доріжці, і помітила незнайомого чоловіка. Зіштовхнувшись із ним, вона відчула поштовх у правий бік, після цього помітила, що з правого боку живота в неї йде кров. Діагноз: колото-різане поранення проникаюче у черевну порожнину з пошкодженням печінково-ободочної зв'язки, кровотеча легкого ступеня. (ч. 1 ст.121 КК).

Цілком зрозуміло, що не завжди можливо на етапі внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР встановити точну кваліфікацію вчиненого. Практика свідчить, що найчастіше складнощі викликає саме доказування мети перешкодження. Як правило, вчинене кваліфікується і розслідється за ст. 115 («Умисне вбивство»), ст. 119 («Вбивство через необережність»), ст. 121 («Умисне тяжке тілесне ушкодження») або ст. 122 («Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження») КК України. Вказані склади не враховуються в сукупності зі ст. 171 КК України.

При зверненні журналіста із заявою, повідомленням про вчинення перешкодження його законній професійній діяльності характерною, на наш погляд, є ситуація, коли від журналіста (редакції) надійшли відомості про вчинене кримінальне правопорушення й про винну в ньому особу. Однак залишається незрозумілим, чи дійсно мав місце примус, і чи причетна до нього особа, вказана журналістом. Така ситуація може скластися при наступних обставинах:

а) журналіст отримує від третіх осіб інформацію про суспільний резонанс, який викликала його публікація (репортаж) і про намір фігурантів відповідного матеріалу або осіб, що йому співчувають, чинити тиск на автора певним способом. Для попередження таких дій журналіст поспішає звернутися до правоохоронних органів за захистом своїх прав;

б) при підготовці матеріалу до поширення публікації або трансляції редакції, журналісту або третім особам стає відомо, що хтось, можливо, спробує перешкоджати виходу в світ продукції засобу масової інформації, що містить відповідний матеріал. Такій переконаності може сприяти висловлювання особи, що давала інтерв'ю, або іншої особи, що володіє певними повноваженнями, про те, що він «не допустить» публікації інтерв'ю, «покарає» редакцію або особисто журналіста тощо.

В описаних ситуаціях при зверненні до правоохоронних органів із заявою про перешкодження слідчому необхідно враховувати певний суб'єктивний фактор, який дозволяє журналістам розцінювати будь-які висловлювання на свою адресу як «утиски свободи слова». У зв'язку з цим основна увага повинна бути спрямована на встановлення підстав для внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР за ст. 171 КК України.

На початковому етапі розслідування, слідчому перш за все, необхідно ознайомитися з тією продукцією засобу масової інформації, яка послужила (або могла б послужити) приводом для протиправних дій. Це дозволить охарактеризувати слідчу ситуацію саме із «зовнішнього боку» [3, с. 375]. Стаття (репортаж, програма) дасть у розпорядження слідчого інформацію про можливі мотиви, якими керувався правопорушник, допоможе визначити коло заінтересованих у перешкодженні осіб, а, крім того, може дати уявлення й про ступінь небезпеки, яка (можливо) загрожує журналісту. Наприклад, різну оцінку отримує матеріал журналіста, що викриває великі фінансові махінації у сфері державного управління та інформація про порушення посадовою особою підприємства законодавства про охорону праці. У першому випадку фігурантам публікації (програми) загрожує сувора кримінальна відповідальність, уникнути якої вони можуть спробувати й шляхом фізичного усунення журналіста. В іншому випадку побоювання журналіста за своє життя і здоров'я можуть бути й зовсім безпідставними [4, с. 114].

Отриману таким чином інформацію слідчому варто обговорити з журналістом і з'ясувати, з яких джерел надійшла інформація про можливі плани перешкодження, а також, яка ступінь довіри до цих джерел самого заявника. До внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР необхідно з'ясувати, в чому саме висловились протиправні дії і чи є свідки, здатні підтвердити дані факти. Рішення про виклик для дачі показань особи, на яку, як на підозрюваного вказує заявник, залежить від думки слідчого з приводу перспективи розслідування: така бесіда можлива, якщо це не зашкодить цілям і завданням слідства.

Якщо заявник володіє точними даними про підозрюваного, слідчий повинен оперативно запросити й ретельно проаналізувати інформацію про нього з криміналістичних обліків. Доцільно за участі оперативних підрозділів зібрати інформацію про діяльність цієї особи: рід її занять, рівень доходів, посадове становище та повноваження, а також про зв'язки зі злочинним світом. Якщо мова йде про погрозу вбивством або заподіяння шкоди здоров'ю (або майну), необхідно дати оперативним підрозділам

доручення встановити спостереження за журналістом або його будинком (квартирою) з метою забезпечення його безпеки. Якщо в розпорядженні слідчого є лист чи інше послання, що містить погрози або протиправні вимоги, то вже на цьому етапі може бути позитивно вирішено питання про внесення відомостей про кримінальне правопорушення за ст. 171 КК України. Одночасно й невідкладно повинна бути призначена й проведена відповідна експертиза для встановлення авторства тексту та ідентифікації особи, що передала повідомлення.

Підставою для внесення відомостей про кримінальне правопорушення за ст. 171 КК України може бути й запис (фонограма або відеозапис) інтерв'ю, в якому беруть інтерв'юер або інша особа, яка висловлює погрози на його адресу. Можлива й фіксація нападу на журналіста чи його помічника, якщо метою такого нападу є перешкоджання проведенню зйомки (звукзапису) інтерв'ю, репортажу або збору інформації про подію і т. д. У цьому випадку невідкладно має бути проведено освідування або медична експертиза, з метою фіксації та процесуального оформлення ознак фізичного насильства, що було застосоване до журналіста (оператора, його асистента тощо).

В описаних вище випадках основний напрям розслідування повинні складати дії, мета яких – встановлення самого факту перешкоджання, його конкретних обставин і причетності до нього певної особи (групи осіб). Першочерговим завданням є встановлення фактів, що становлять елементи складу злочину, передбаченого ст. 171 КК України, тобто встановлення підстав для внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР.

Часто початковий етап розслідування характеризується встановленням факту перешкоджання, коли є конкретні ознаки примусу та відома особа, яка ці дії здійснює безпосередньо або за допомогою інших, залучених нею осіб. Можливі такі комбінації обставин:

а) під час підготовки матеріалу (можливо, про протиправну діяльність особи) журналіст отримує погрози безпосередньо від об'єкта свого професійного інтересу. Розмову, що містить погрози або інші ознаки примусу, вдається зафіксувати на відео- або аудіоплівку, підозрюваного сфотографувати; у розпорядження слідчого надається записка (лист) або повідомлення з електронної пошти, авторство якого можна встановити.

б) можлива також ситуація, при якій фігурант журналістської статті, об'єкт уваги редакції особисто зустрічається з журналістом (редактором) або його близькими, загрожує їм, завдає побоїв, заподіює тілесні ушкодження або загрожує їх життю. Крім того з метою перешкоджання може бути вчинено викрадення, наприклад, члена сім'ї журналіста (редактора). Такі ж дії можуть виконувати інші найняті ним особи, особистість яких відома або встановлена вже на початковому етапі розслідування. При цьому всі обставини, що відбуваються, вказують на бажання перешкодити журналісту поширити або змусити його поширити будь-які відомості. Відомості, в свою чергу, можуть стосуватися як щодо протиправної діяльності особи, так і посягати на її конституційні права та законні інтереси.

в) також протиправні дії можуть здійснюватися іншими особами за їх власною ініціативою. Це можуть бути друзі, родичі того, про кого збирається матеріал або була опублікована стаття (показаний сюжет). При цьому сам фігурант публікації (телерепортажу) не давав таких вказівок і не знає про спроби «захистити» його ділову репутацію, честь і гідність чи допомогти уникнути відповідальності. Таке також може статися, якщо від репутації фігуранта статті залежить благополуччя інших осіб, наприклад, «покровителів» кандидата у депутати. Саме ці особи за своєю ініціативою можуть здійснювати кримінально протиправні дії проти журналіста або редакції.

г) протиправні дії можуть відбуватися і з благих мотивів в умовах крайньої необхідності. Наприклад, можливим є ненавмисне інформування противника про плани АТО на території Луганської та Донецької областей напередодні антитерористичної операції. Інший поширений випадок інформаційний супровід антитерористичної операції, коли терористи мають можливість спостерігати за підготовчими діями спецпідрозділів з телерепортажів, радіопередач, по Інтернету. У цих випадках перешкоджання може носити цілком відкритий характер: можуть вилучатися камери, заборонятися польоти вертольотів, журналісти позбавлятися акредитаційних прав і т. д. Можливе також примушування засобу масової інформації до поширення певної інформації, яка прямо дезінформує супротивника.

д) необхідно враховувати можливість провокації або інсценування (коли в провокації бере участь сам журналіст). Це особливо актуально в періоди політичної активності. Наприклад, в умовах недобросовісної передвибірної агітації дуже привабливою виглядає можливість скомпрометувати кандидата у депутати будь-якого представницького органу, в тому числі шляхом звинувачення у вчиненні кримінально протиправного діяння. Спровокувати примусові дії щодо журналіста або інсценувати їх особливо

привабливий варіант, оскільки на тлі загострення відносин претендентів із пресою створити відповідну обстановку досить легко. Тому в такій ситуації слід виключно уважно поставитися до показань заявника. Однак такі сумніви в сумлінності журналіста повинні стати причиною лише більш пильної уваги до деталей планування й проведення заходів, спрямованих на виявлення спроб здійснити наклеп на особу, яка нібито здійснює примус працівників засобів масової інформації до поширення або відмови від поширення певного матеріалу.

У цих умовах основним напрямком розслідування буде виявлення винних осіб і доказування їх вини. Якщо в розпорядження слідчого надходить документальне підтвердження дій з примусу журналіста, необхідно негайно провести його дослідження, встановити всі можливі характеристики документа й автора листа (факсимільного повідомлення, повідомлення з електронної пошти і т. д.) або фігуранта записаної на плівку розмови (в тому числі й по телефону). У разі успіху дослідження слідчий повинен дати оперативним підрозділам відповідні доручення щодо збору інформації про підозрюваного. Одночасно шляхом аналізу продукції засобу масової інформації проаналізувати його дії й встановити, чи намагається підозрюваний «захистити» свої інтереси або виступає «на захист» інших осіб. У другому випадку паралельно повинні бути вжиті заходи зі встановлення ролі такої особи в перешкоджанні: він може виявитися як організатором або підбурювачем, так і абсолютно не причетним до злочинного задуму.

Якщо підозрюваний безпосередньо контактував з журналістом або кимось із його родичів, необхідно оперативно допитати цих осіб про обставини такого контакту. У ході допиту, крім опису особи підозрюваного, особливу увагу слід звернути на характер висловлювань даної особи, що стосуються діяльності журналіста. Важливо з'ясувати, що стало причиною для висунення незаконних вимог, оскільки від цієї інформації залежать перспективи встановлення обставин кримінального провадження й правильна кримінально-правова кваліфікація вчиненого. У разі застосування насильства – слід провести огляд або судово-медичну експертизу для того, щоб виявити та процесуально зафіксувати й оформити наслідки завдання шкоди здоров'ю журналіста.

У ситуації, коли слідчий має підстави сумніватися в правдивості показань заявника та підозрювати його в інсценуванні перешкоджання, доцільно здійснити допити потерпілого, підозрюваного та свідків, а виявлені в їхніх показаннях невідповідності спробувати усунути в ході одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. Окрему увагу необхідно приділити також аналізу ситуації, щоб висунути обґрунтовані припущення про те, хто міг би отримати вигоду з такого помилкового звинувачення та з яких мотивів. Якщо логічним шляхом вдасться «вийти» на таку особу, основним завданням стає доведення наявності мотиву для перешкоджання, а потім і безпосередньої її участі (як правило, в якості організатора) в примушуванні журналіста. В ході подальшого розслідування слідчий повинен вжити усіх заходів для виявлення максимальної можливої кількості даних, що характеризують злочинця й місце його знаходження, «просіяти» виявлених запідозрених осіб, встановити й при необхідності затримати конкретного підозрюваного.

Висновки. Приходимо до висновку, що у кожному випадку виявлення ознак кримінальних правопорушень, передбачених ст. 171 КК України, набір тактичних та процесуальних дій повинен визначатися слідчим на основі індивідуального підходу до кожної конкретної слідчої ситуації. Однак ми пропонуємо, в першу чергу, органам досудового розслідування звернути увагу на вказані особливості й по мірі їх виявлення вживати відповідні заходи в ході досудового розслідування перешкоджання законній професійній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/0cdeq7gewaa,1366.prev.prmd,rada,resnum,result2>. Костенко Л. Кримінальна відповідальність за перешкоджання журналістській діяльності // [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.justinian.com.ua/article.php?id=2854.

3. Белкин Р.С. Курс криминалистики. – 3-е изд., дополн. / Р.С. Белкин. – М.: Закон и право, 2001. – 837 с.

4. Терновский Р.Б. Расследование воспрепятствования законной профессиональной деятельности журналистов: дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Р.Б. Терновский. – Сургут, 2003. – 243 с.

